

**ГЕОРГІЙ ІВАНОВИЧ НАРБУТ (1886-1920) – ПРИРОДЖЕНИЙ МИТЕЦЬ КНИГИ:
ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ**

Творчість Георгія Нарбута – це яскрава сторінка в українському мистецтві. Його цілком справедливо називали одним із найвизначніших графіків сучасності. Разом із Василем Кричевським, Тимофієм і Михайлом Бойчуком, Іваном Падалкою, Василем Седлярем, Оленою Кульчицькою, Антоном Середою, Олексою Новаківським, Петром Холодним та іншими майстрами Г. Нарбут започаткував стильові ознаки українського мистецтва 20-30-х років ХХ ст. у графіці.

Справжня технічна майстерність, легкість, яка полягає в подоланні грубого матеріалу, та гумор – риси, що характеризують Г. І. Нарбута як талановитого майстра своєї справи з виразно окресленим національним характером. «А Нарбут бувало візьме клаптик будь-якого паперу, заржавіле перо, яким писати не можна, – і за кілька хвилин покаже, усміхаючись, такий тонкий, довершений, овіяний справжнім гумором рисунок, що всі тільки дивом здивуються...». В історії української книжної графіки він займає одне з головних місць.

Народився Георгій Іванович Нарбут 9 березня 1886 року на хуторі Нарбутівці поблизу Глухова (нині – село Червоне Глухівського району Сумської області). Батьки майбутнього художника були далекі від мистецтва. Батько, Іван Якович, належав до старовинного, однак зовсім зубожілого литовського дворянського роду. Він був людиною освіченою: закінчив фізико-математичний факультет Київського університету, але не працював за фахом, а займав другорядну адміністративну посаду і ледве зводив кінці з кінцями. Мати художника, Неоніла Миколаївна, була дочкою священика, вона рано осиротіла та вийшла заміж, будучи зовсім молодою. У родині Нарбутів було семеро дітей: п'ятеро синів і дві дочки.

Ескіз витинанки

Змалку майбутній художник пройнявся любов'ю до рідної природи. Оздоблені простими та виразними орнаментами побутові речі, хатні оздоби надихали Георгія на власну творчість. Не маючи ні олівця, ні фарб, лише за допомогою ножиць синій папір, у який зазвичай загортали цукор, легко перетворювався в Георгієвих руках на витинанки. Така своєрідна галузь графічного мистецтва з давніх-давен була улюбленою та розповсюдженою справою по українських селах.

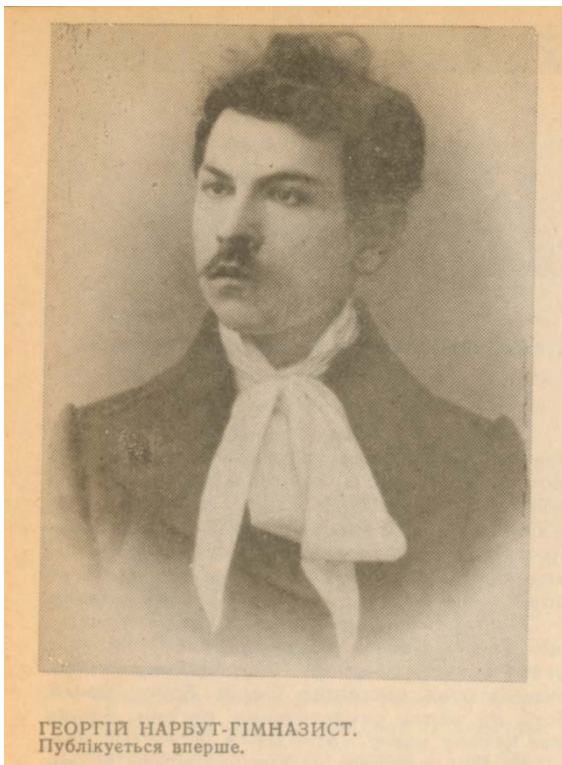
Першим педагогом Нарбута був неосвічений дяк із сусіднього села, який не був спроможним підготувати хлопця до вступу в навчальний заклад. 1896 року батько віддає десятирічного Георгія й молодшого сина Володимира до глухівської гімназії, де його однокласником був Федір Ернст – згодом відомий мистецтвознавець, а також збирач і дослідник творчої спадщини свого шкільного товариша. Спочатку Г. Нарбут навчався погано: у першому та другому класі залишався по два роки. Навіть із малювання він не мав гарних оцінок, оскільки його фантазія не підкорялася вимогам учителя. Зате протягом перебування в гімназії майбутній художник багато малював і без пильного нагляду викладачів. Його дуже зацікавила при проходженні курсу старослов'янська мова, Г. Нарбут, знайшовши зразок шрифту в «Остромировому Євангелії», почав учитися писати стародавнім шрифтом від руки.

Спочатку переписав «Повчання Володимира Мономаха дітям», а потім «Євангеліє від Матвія», «Пісню про Роланда» (готичним шрифтом із орнаментованими заголовними літерами). Саме такими були перші спроби в графіці Г. І. Нарбута. Пізніше на основі старовинних шрифтів, що зустрічались у староукраїнських літописах і стародруках, митець створив новий український шрифт, який сучасники назвали «нарбутівським».

«Нарбутівський шрифт»

Будь-яка справа, якщо її можна було пов'язати з графікою, ставала цікавою для Г. Нарбута. Сама природа дала йому все необхідне, щоб стати графіком-віртуозом: руки – міцні, чутливі, рухливі (міг він малювати як правицею, так і лівицею), феноменальну зорову пам'ять (складний орнамент, який бачив одного разу, міг безпомилково відтворити через кілька років), рідкісну працездатність, спокійну вдачу й дисциплінованість у праці. Так, коли вчитель німецької мови задав завдання вивчити слова, Георгій виявив несподівану дбайливість переписав ці слова стильним готичним шрифтом, прикрасив віньетками. У 1903 році він уже добре володів графічною технікою та мав відчуття стилю. Про це свідчить один із раних малюнків, що зберігся, до «Пісні про Роланда», який виконано пером упевненими контурами, площинно розфарбовано аквареллю на зразок середньовічної мініатюри.

Роботи Нарбута гімназійного часу двічі експонувалися на глухівських виставках, деякі з них купували місцеві меценати. 1904 року графічні роботи Григорія Івановича, серед яких «Єгорій Хоробрий», «Георгій» (вершник, що збиває дракона) виставлялися на повітовій сільськогосподарській виставці та були відзначені заохочувальною премією. У 1906 році в Глухові, напередодні закінчення гімназії, із ще гучнішим успіхом відбулася виставка, влаштована гуртком любителів мистецтва, де він продемонстрував чималу кількість малюнків до казок «Війна грибів», «Горшення», «Снігуронька», «Кашей Безсмертний». Один із своїх малюнків – «Герб міста Москви» – він надсилав до петербурзького видавництва «Общини св. Євангениї», і там його друкують.

Потім Георгій із братом Володимиром вступає до Петербурзького університету на факультет східних мов, але незабаром під впливом Володимира, що захопився літературою, брати перевелися на історико-філологічний факультет. Тут його вабило не стільки навчання, скільки творчість навколо журналу «Мир искусства», а передусім – І. Білібін. В університеті Г. Нарбут відкриває художній гурток, який за запрошенням відвідували такі відомі художники, як О. Бенуа, І. Білібін, Є. Лансере.

І. Білібін одразу помітив мистецьке обдарування хлопця, пропонує йому кімнату у своєму помешканні, оскільки на той час Георгій мав тяжке матеріальне становище, допомагає одержати перші замовлення, умовивши видавців надрукувати виконані ще в Глухові ілюстрації до казок «Горшення» та «Снігуронька». Іван Білібін, перенавантажений графічною роботою, охоче сам поступився своєму учневі деякою частиною замовлень, у більшості – оформленням обкладинок. Завдяки сприянню О. Бенуа Г. Нарбут отримав роботу ілюстратора у видавництвах М. О. Вольфа та «Шиповника».

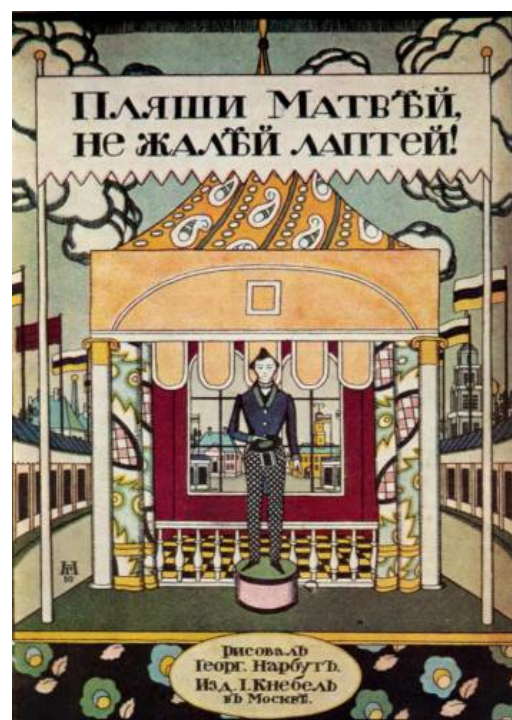

Книги виконані в Петербурзі демонструють особливий вплив технічних засобів і стилю І. Білібіна на майстерність художника та потім, крок за кроком, усе більше проявляють оригінальність. Особливістю Г. Нарбута було вміння знаходити у кожному з використаних джерел щось таке, що відповідало б його власним прагненням. Захоплюючись то одним, то іншим митцем, він ніколи не втрачав свого творчого обличчя, тому що він не просто копіював твори своїх попередників, а завжди намагався усвідомити їх творчий метод, виходячи з власного завдання.

У період із 1906 -1909 рр. Г. Нарбут займався оформленням таких книг, як «Журавель та Чапля» (1906, 1907), «Ведьмідь» (1906, 1907), «Как грибы воевали» (1909), «Теремок. Мизгирь» (1909), «Деревяный орел» (1909). Саме ці роботи стали шляхом пошуку власного стилю і відходом від білібінського стилю.

Наприкінці 1907 року з метою удосконалення художньої майстерності Георгій Нарбут почав відвідувати приватну студію Е. Зайцевої, учениці І. Рєпіна та П. Чистякова, де викладали М. Добужинський та Л. Бакст. М. Добужинський, який сам із дитинства займався графікою, розумів прагнення молодого художника, радив разом із І. Білібіним у 1909 році Г. Нарбуту їхати в Мюнхен до студії Ф. Холлоші для подальшого удосконалення. У Німеччині в цей час мистецтво графіки досягло певного розквіту. У галузі книжкового оформлення там працювало багато художників, видавалося чимало художніх журналів. На високому рівні знаходилася друкарська справа. Мюнхен тоді був одним із центрів художнього життя Європи. Тут Г. Нарбут познайомився з видатним німецьким графіком Юліусом Діцем. Він відвідував музеї, де побачив оригінальні роботи Альбрехта Дюрера – класика світової графіки. Тут його все більш захоплюють стиль ампір, геральдика та українська старовина, що пізніше проявилися у художніх особливостях, формуванні власних поглядів на творчий метод у графіці. До білібінського стилю він уже не повернеться.

У Мюнхені Георгій працював над ілюстраціями до дитячих книжок для І. Кнебеля: «Як миші ката ховали», «Танцюй Матвій, не шкодуй личаків» (1910), завдяки яким здобув популярність. 1911 року він реалізував свій задум – серію книг, дійовими особами яких були іграшки – під однойменною назвою «Іграшки». У цьому ж році працював над ілюстраціями до байок І. Крилова. Перша криловська книжка «Три байки Крилова» була створена та побачила світ майже одночасно з «Іграшками». Паралельно Нарбут працює над оформленням казки Г. Х. Андерсена «Соловей» (1912). Обкладинка «Солов'я», мабуть, одна з кращих робіт художника. У 1912 році вийшли ще дві книжки байок – «Крилов. Байки» і «1812 в байках Крилова» – що остаточно зміцнили репутацію Нарбута як великого майстра з тонким смаком і власною манерою.

Обкладинка книги «Танцюй Матвій...»

Справжній «переворот» у свідомості митця зробила виставка «Ломоносов і елизаветинські часи», яку влаштувала Імператорська Академія наук у Петербурзі 1912 р. Г. Нарбуту запропонували виконати настінні розписи до залу «Малоросія». Г. Нарбут завжди цікавився українською культурою та знав про неї багато, але – переважно з книжок. А тут, на виставці, вперше побачив розмаїття стародруків і рукописних книг, архівні документи, шедеври українського золотарства та срібні вироби, фото архітектурних шедеврів, зображення запорожців на старовинних портретах, печатках, чарках, порохівницях.

Продуктивність роботи Г. Нарбута зростала з року в рік. У 1912 році вийшло у світ шістнадцять видань із його прикрасами й ілюстраціями, у 1913-м – сімнадцять, в 1914-м – тридцять. У 1915 році чернігівське дворянство доручило Г. Нарбуту оформлення книги В. Л. Модзалевського «Товстолес. Нарис історії роду».

С. М. Троїцький у 1913 році засновує журнал «Гербовед». Незабаром Г. Нарбут увійшов до складу редакції журналу й працював над підготовкою й підбором гербів. У наступні роки жодна справа, пов'язана з гербами й емблемами, не обходилася без його участі. Художник мав визначне почуття стилю, глибоке знання всіх складних і своєрідних деталей української геральдики XVII-XVIII ст.

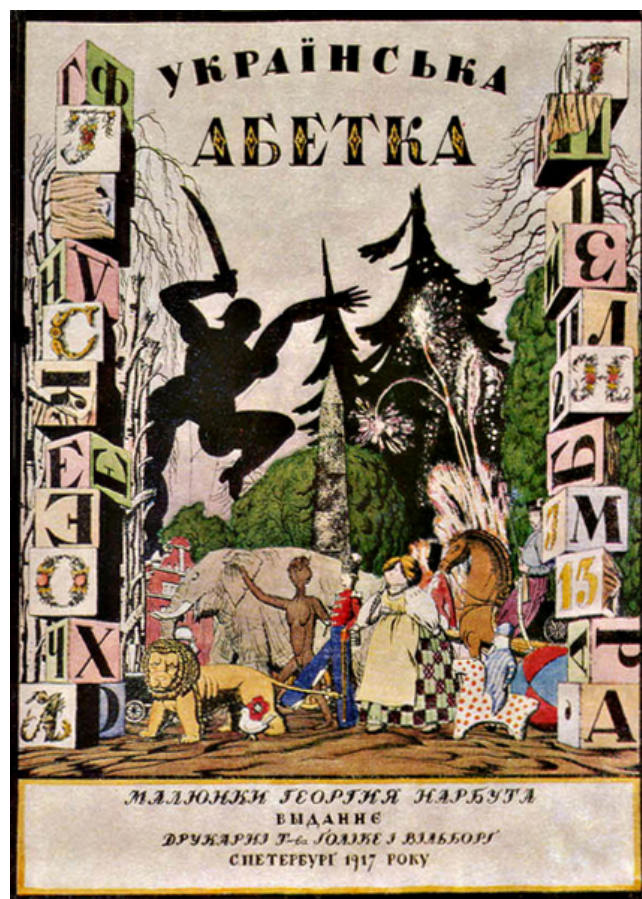
У 1913-1914 роках Г. Нарбут перебував на рідному хуторі. Тут він працював з великим завзяттям, не тільки для заробітку, а й «для душі». Його розвагою було виконувати силуетні портрети. Він робив начерк олівцем, іноді просто обводив тінь від моделі, потім доопрацьовував обрис, шукаючи найбільшої виразності, далі зафарбовував його тушшю, нарешті зменшував зображення до бажаного розміру за допомогою спеціального пристрою – так званого пантографа. Цією технікою він в Петербурзі виконував портрети своїх друзів (зокрема графіків Замирайла, Чемберса, мистецтвознавця Тройницького), академіків Дмитра Багалія, Вадима Модзалевського, мистецтвознавців Степана Таранушенка та Данила Щербаківського, автопортрети, сімейний силует, де зображені сам художник із дружиною та дітьми.

Захоплено та з любов'ю Г. Нарбут працював над ілюстраціями до книг на українську тематику, які видавалися в Петербурзі. Це книги Г. Лукомського «Давня архітектура Галичини» (1915) та «Старовинні садиби Харківської губернії» (1916), обкладинка й малюнки до «Малоросійського гербовника» (1914-1916). У 1915 році він ілюстрував книгу «Герби гетьманів Малоросії» Владислава Лукомського та Вадима Модзалевського, видану в 50 екземплярах. У Петербурзі Георгій Нарбут разом із Миколою Реріхом, Іваном Білібіним, Олександром Бенуа, Костянтином Петров-Водкіним, Федором Шаляпіним створили об'єднання, яке поставило за мету охорону пам'яток мистецтва. Після лютневої революції 1917 року Г. Нарбута відрядили до Києва – описувати та впорядковувати мистецькі пам'ятки Маріїнського палацу.

У Києві митець поринув в українське життя. Тут на повен голос зазвучала правдива назва Нарбутової Батьківщини – Україна. Малопольща та Малоросія відходили в минуле, і українська мова поволі, але впевнено набувала рівних прав із мовами сусідніх країн. Ще в Петербурзі, 1917 року Г. Нарбут розпочав працю над «Українською абеткою», створивши 15 аркушів з оригінально зображеними літерами та ілюстраціями. У Києві, уже 1919 року, художник продовжив роботу над абеткою, точніше почав її переосмислювати по-новому – виразніше, веселіше, повнокровніше. Сум і відчуття спустошеності змінилися духом будівництва вимріяного щастя для рідної країни. Уважав «Абетку» своїм найкращим, найулюбленишим творінням. Проте до смерті встиг зробити лише три аркуші нової книги. Це була головна у творчості митця робота, що стала найвищим злетом його обдарування.

Обкладинка книги «Українська абетка», 1917.

У малюнках до абетки виявилися властиві натурі художника поєднання фантастики, поетичності та гумору. Г. Нарбут демонструє велику, рідкісну різноманітність прийомів, що дали змогу в чорно-білих графічних аркушах утілити незліченну кількість персонажів, передати зачарування українською природою. Цю роботу було визнано справжнім шедевром.

Із перших днів становлення державності художник брав участь у створенні грошових знаків, марок, державного герба та печатки України. Ще влітку 1917 року М. Грушевський оголосив конкурс на кращі ескізи українських паперових грошей, який виграв Г. Нарбут. Оформляючи купюру, він застосував вишукані орнаменти в дусі українського бароко XVII-XVIII ст., декоративні шрифти та зображення тризуба – знака князя Володимира. Саме на українських 100 карбованцях, за 52 дні до офіційного прийняття тризуба як Державного Герба України, з'явився знак князівської пори, що відразу запам'ятався українським патріотам, оскільки виступив символом нашої державності, яка бере початок за часів Київської Русі. На замовлення Центральної Ради Георгій Нарбут у 1918 році працював над державною символікою України. Він виконав зображення герба Української Народної Республіки, де на блакитному восьмикутнику – постать козака в обрамленні орнаменту з тризубом угорі. Г. Нарбут створив проект державної печатки за зразком давньоукраїнської, гетьманської – із зображенням козака з рушницею, проектував печатку Державного секретарства.

Георгій Нарбут був людиною надзвичайно товариською й гостинною, любив працювати в оточенні друзів і дітей, щоб довкола нього не вгасав гамір і сміх, він мав тонкий гумор і веселу вдачу. У його п'ятикімнатній квартирі частенько збиралася творча еліта Києва: художники, історики, видавці, актори. Бували там поети – Павло Тичина, Михайль Семенко, Володимир Маяковський, поет, перекладач і літературний критик Микола Зеров, режисер Лесь Курбас, літературознавець Сергій Єфремов, мистецтвознавець Данило Щербаківський.

5 грудня 1917 року було відкрито Української Академії мистецтв у Києві, не лише навчальний заклад, а й центр науково-дослідної праці з вивчення українського національного мистецтва. Першим ректором став Федір Кричевський, що закінчив Петербурзьку академію мистецтв, професорами – Олександр Мурашко, Василь Кричевський, Микола Бурачек, Михайло Бойчук. Георгій Нарбут очолив у академії майстерню графіки. Його учнями й послідовниками стали Л. Лозовський, П. Ковжун, Р. Лісовський, А. Серeda, М. Кірнарський.

Засновники Української академії мистецтв

Роки були надзвичайно складні – упродовж місяця влада в Києві могла змінюватися по кілька разів. У 1919 році Федір Кричевський переїхав на Полтавщину, і ректором Академії мистецтв став Г. Нарбут. До того ж він виступав ще й у ролі адміністратора, завгоспа та бухгалтера. Коли у навчального закладу відібрали приміщення, професор збирав студентів у себе вдома.

В останні роки життя Г. Нарбут багато зусиль віддавав громадській діяльності. Був начальником відділу мистецтв при Наркомосі УСРР, головою секції художньої промисловості відділу мистецтв Народного комісаріату освіти, головою комісії з організації музею на основі зібрання Богдана та Варвари Ханенків, членом правління міської профспілки художників.

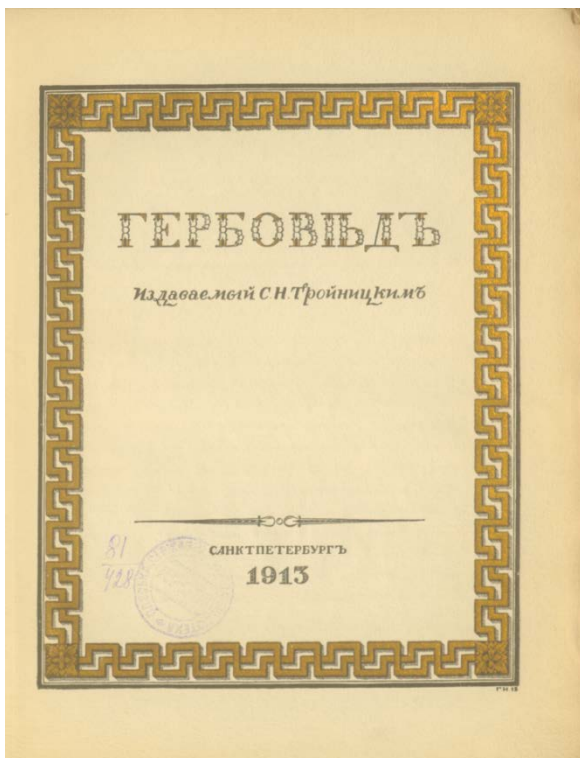
У 1919-1920-ті роки Г. Нарбут продовжував ілюструвати журнали, зокрема, «Мистецтво», що видавалося стараннями поета Михайля Семенка та художника Анатолія Петрицького. Останнім задумом митця стало ілюстрування «Енеїди» Івана Котляревського. Це своєрідна героїко-епічна живописна поема, до якої він устиг виконати лише одну ілюстрацію із запланованих дванадцяти.

1920 року перед Г. Нарбутом відкрилися захоплюючі перспективи: Академії відведено чудове приміщення на Хрещатику, графічному факультетові надані друкарські станки, відроджувалась видавнича справа. Г. Нарбут переживає високе піднесення. Мабуть, найвище у своєму житті, але – останнє. Двома роками раніше Георгій Іванович захворів на тиф, після чого постійно нездужав. Він наполегливо працює, прагне подолати хворобу, але з березня 1920 року змушений лягти до лікарні. Стан здоров'я художника різко гіршав. 23 травня 1920 року великого майстра не стало.

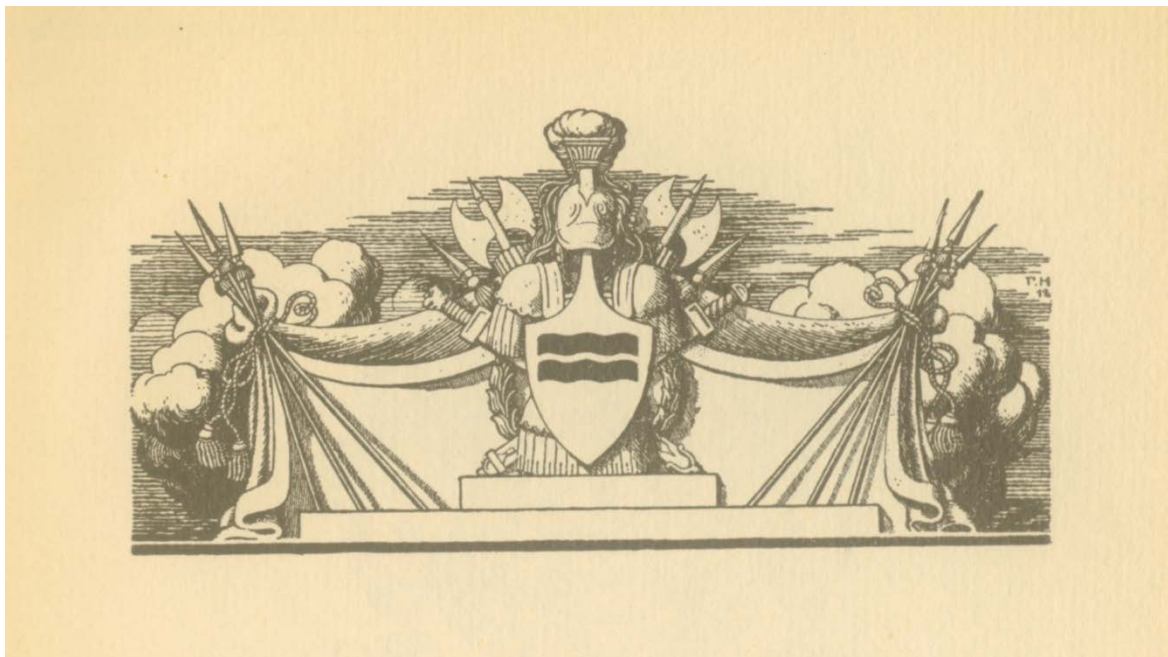
У фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова зберігаються видання, оформленні рукою Георгія Нарбута.

Гербовед / издаваемый С. Н. Троицким. – Санктпетербург, 1913-1914. (81/428)

Щомісячний журнал, який виходив два роки під керівництвом російського геральдиста й історика мистецтва Сергія Миколайовича Тройницького (1881-1948). С. Н. Тройницький був одним із основоположників концептуального геральдичного знання, вихідним постулатом якого було визнання герба повноцінним історичним джерелом. Ця актуальна ідея визначила зміст багатьох статей журналу, орієнтованих на джерелознавчий аналіз гербів. «Гербовед» присвячений переважно родовій геральдиці, це давало можливість досягнути картину геральдики в цілому. Георгієм Нарбутом було підготовлено близько 100 гербів, із яких 60 були надруковані. Він створив і власний герб

для іронічного журналу, під яким поставив напис: «Мазепинец, полку Черниговского, Глуховской сотни, старшинский сын и гербов и амблемат живописец».

Журнал «Гербовед». Заставка

Мистецтво : літературно-мистецький тижневик Відділу мистецтв при Наркомпросі / [ред. : Гнат Михайличенко, Михайль Семенко]. – Київ : [І. І. Чоколов], 1919-1920.

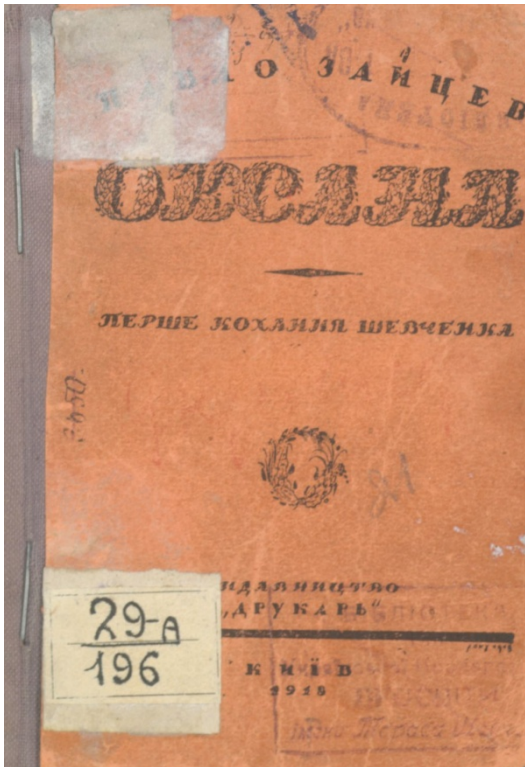
(31-a/15)

«Мистецтво» – перший літературно-мистецький журнал в Україні, що виходив у Києві з травня 1919 р. до квітня 1920 р. (вийшло сім номерів). Заснований боротьбистами як тижневик української секції Всеукраїнського літературного комітету (Всеукрлітком) при Народному комісаріаті освіти (Наркомос). Унаслідок економічної скрути та політичної кризи виходив неперіодично. Г. Нарбут приймає участь в оформленні журналу, він виконав фронтиспіс, заставки і віньєтки, у яких проявляється український народний стиль художника.

Журнал «Мистецтво». Заставка до розділу «Поезія»

Зайцев П. Оксана. Перше кохання Шевченка / Павло Зайцев, [худ. Г. І. Нарбут]. – Київ : печатня вид. Товариства «Друкар», 1918. – 31, [1] с.

(29-а/196)

«Оксана. Перше кохання Шевченка» – книжка про перше кохання Тараса Шевченка, написана Павлом Івановичем Зайцевим (1886-1965) – українським громадським, політичним і культурним діячем, автором однієї із найвідоміших біографій Шевченка «Життя Тараса Шевченка» та інших шевченкознавчих праць. Павло Іванович дуже проникливо й тонко в окремому етюді описав почуття Тараса Шевченка до Оксани Коваленко. Спочатку «Перше кохання Шевченка» було надруковано в журналі «Вестник Европы» (1914) російською мовою, а потім українською в невеличкій охайній книжці

видавництва «Друкар». Обкладинку до видання підготував Г. І. Нарбут (1918). У своїх спогадах П. А. Балицький згадує, що Г. Нарбут без кінця перечитував цю книжечку про Оксану. Чепурненька романтична обкладинка його роботи, вся обсипана квітками, виписаними з надзвичайною любов'ю, призначалась до Шевченківських роковин 1918 року.

Нарбута справедливо вважають реформатором книжкової справи світового рівня. Адже він чи не вперше почав вирішувати проблеми комплексного оформлення книжки, її «архітектури», звертаючи увагу на кожен елемент – від шрифтів і заставок до обкладинки. Митець сам виконував буквиці й витворював шрифти, визначав формат і площу тексту й полів, підбирав папір і визначав спосіб друку. Співпрацював із фахівцями найкращих друкарень. У творчості митця спостерігається зв'язок з народною творчістю, давнім українським мистецтвом, та Г. Нарбут ніколи не спускався до етнографізму, а навпаки, у своїх творах цю народну творчість підносив до рівня першорядних мистецьких творів світового значення.

Упорядник Ревенко Д. В.

При використанні матеріалів віртуальної виставки посилання на офіційний сайт Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова обов'язкове.